

ТЪРГОВСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЦВЯТКО РАДОСЛАВОВ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 50-те ГОДИНА НА XIX в.

Мариана ДРУМЕВА

Abstract: *The article discusses the main trends in the activities of Tsvyatko Radoslavov's trading company, established in 1855 in Svishtov till the autumn of 1859, the contacts he had with traders and companies working in the cities situated in central Bulgaria, with Istanbul, and abroad – Vienna, Bucharest, Brashov, Zimnicea, Giurgiu, Craiova, Odessa and others. Radoslavov dealt both with commission trading and proprietary trading. Within the range of his exports during that period agricultural products such as rice, aniseed, wax and works of Bulgarian crafts, especially leather and cutlery dominated; and his imports were mainly industrial products, iron, yarn and consumer goods. A balance between profits and losses from recorded transactions has been reviewed, the different commercial practices (establishment of a trade association, the way of keeping the accounts and business correspondence, payment in cash, by bills and bills of exchange) have been described. Attention has been drawn to the difficulties the company faced after the Crimean War (1853–1856) when Tsvyatko Radoslavov was forced to declare bankruptcy in July 1859. The article traces the negotiations for agreement with his creditors and the conditions under which he managed to recover and continue the activities of the company in the autumn of the same year. A conclusion has been drawn that the bankruptcy was not intentional; it was caused by unfavorable economic conjuncture and the mistakes and weaknesses of Tsvyatko Radoslavov and his associates.*

Key words: *trading company, Commercial Law, Ottoman Empire, bankruptcy.*

JEL: N73

Търговията е един от основните отрасли на градското стопанство. През епохата на Възраждането именно в нея най-бързо проникват и се развиват тенденциите към модернизация и приобщаване на нашите земи към европейската икономика. Тази статия проследява от гледна точка на бизнес-историята развитието на една свищовска възрожденска фирма – тази на

Цвятко Радославов – през втората половина на 50-те години на XIX в., нейните успехи и спадове, предизвикателствата, които се налага да преодолее и да продължи дейността си.

Цвятко Радославов е роден на 20 октомври 1820 г. в Габрово, умира на 2 октомври 1880 г. в Свищов [Nikolova, Y. 2006: 376]. Баща му Радослав и дядо му Кънчо Сахатчиеви (Сахатчиолу) са известни габровски търговци [Slavev, S., (eds.) 1980: 58], част от известната фирма „Къню и Геню Сахатчийски“, която в края на XVIII и в началото на XIX в. развива широка дейност. В нейната вносна и износна търговия свищовското пристанище заема важно място.

Цв. Радославов се преселва в Свищов около 1840 г. с цел разширяване на търговската мрежа на неговото семейство [Danailova, L. 1942: 40]. Тук той започва да търгува с кожи, зърнени храни и занаятчийски изделия. През 1842 г. е приобщен към свищовския елит чрез брак с Кириакица Икономова, дъщеря на видния свищовски търговец и общественик Атанас Икономов. До средата на 50-те години на XIX в. участва в търговската дейност на своя тъст заедно с неговите синове - Димитър и Григор Икономови, и Годор Данаилов – другия зет на семейството [Danailova, L. 1942: 40]. Около 1854–1855 г. Ат. Икономов се оттегля от търговията поради напреднала възраст и влошено здраве. На 15 март 1855 г. Цв. Радославов подписва заявление, че получава от своя тъст 20 000 гроша, с които влиза в новото съдружие с Димитър и Григор Икономови. Той от своя страна се задължава да му изплаща всяка година по 5000 гроша¹. Цв. Радославов до този момент натрупва значителен опит, изпъква с търговските си способности и бързо се утвърждава като основна фигура в създадената по роднински фирма. Писмата на търговските ѝ партньори са адресирани до него, а той ръководи дейността на съдружниците. Според описаните в Търговския закон на Османската империя от 1850 г. видове сдружения фирмата отговаря на събирателно дружество [Arnaudov, H. 1871: 129–135; Atanasova, S. 2014: 56–58; Roussev, I. 2015: 276–277].

През този ранен период от съществуването си новата фирма практикува както комисионна, така и самостоятелна търговия. Търговците комисио-

¹ НБКМ – БИА, II В 5571.

нери извършват дейност от свое име, от името на съдружието или за сметка на поръчителя. Те получават лихва върху платените пари за стоките от поръчителя и носят отговорност за товаренето и доставките в определен срок, както и за доброто състояние на стоките [Arnaudov, H. 1871: 135–136; Atanasova, S. 2014: 59]. Комисионната или посредническа търговия е дейност с чужди стоки, от които се получават твърди комисиони и не се свързват с риск от игрите на пазара по отношение на търсенето и предлагането, повишението или спадането на цените, несигурността и рисковете, свързани с транспорта и т.н. [Cohen, D. 1975: 73]. Комисионер-ството е изгодна дейност, когато капиталите на фирмата не са големи или са заети в други сделки.

Информация за комисионната търговия на Цв. Радославов през този период дават партидните му книги от 1854–1856 и от 1857–1858 г. В тях търговските операции са записвани последователно в хронологичен ред. Радославов получава в Свищов стоки от различни селища от вътрешността на българските земи, които след това изпраща до крайния им получател във Влашко. Стоките, с които търгува най-много, са ориз, восък, анасон, аби, гайтани, кожи (мешини, сахтияни и каплами), ножове.

Основните му партньори за 1855 г. са Хинко Лазаров от Ловеч, Иван Панюв, Хр. Иванов, Иванчо Пенчов от Габрово, Василий Гьока, братя Вазови, братя Хамамджиеви от Сопот, Станю Цочев от Букурещ, Колю Дянков от Браила, Атанас Гьока от Галац, Неделчо Петрович от Александрия и др. През 1856 г. Радославов осъществява износ освен на изброените фирми, също и на търновските търговци Н. Минчоолу и Братя Карагъзови, на Недялко Димитров от Ловеч и др.²

За 1856–1858 г. липсват сведения за износна комисионна търговия на Цв. Радославов.

През 1859 г. Андрей Йоанов от Габрово изпраща чрез него ножове и гьон за Турно Мъгуреле и за Крайова; Георги х. Йоану от Габрово – ножове до Симеон Йордаки табак в Браила; Братя Вазови от Сопот – до Н. Петрович в Александрия.

Във вносна комисионна търговия за този период преобладават про-

² Пак там, II В 5080.

мишлени изделия, лекарствени препарати, бои, различни видове желязо, памучни преди, бакалски стоки и др. Например през 1855 г. хаджи Минчо х. Цачев и Евст. Селвели изпращат от Виена лекарства, лимонтузу, сачми; чамови дъски, кибрит, балсам, челик (стомана), червиш, мед от Букурещ и от Виена. През 1856 г. Ев. Селвели изпраща до Н. Минчоолу и братя Карагьозови в Търново дрехи, желязо, бои и др.; Ангел Димитров от Галац изпраща дъски до Стоян Драголов в Търново; Дим. Василев от Букурещ внася фасул, рогозки и др. за Стефан Пенчев Актар в Търново; Колю Дянков от Браила – каменна сол за Габрово; хаджи Ангел Иванов получава от Цариград чрез Цв. Радославов агнешки кожи, кафе, преди, манифактурни изделия³.

Заедно с комисионните сделки, при които Цв. Радославов и Д. Икономов изпълняват посредническа роля за износа и вноса на различни стоки, те се занимават и с търговия за своя сметка. Още през 1854 г. съдружниците наемат своя мааза (склад) в Букурещ. В нея работи главно Д. Икономов, а Радославов му изпраща стоки от Свишов. Тези стоки той получава или от техни партньори от други градове, или от Т. Данаилов, който обикаля различни селища и купува стоки за съдружието. И тук една от стоките, с които те търгуват най-много, е оризът. Ориз съдружниците изкупуват от районите на Пловдив, Пазарджик, Сопот, понякога и от Ловеч. По-голямата част от него изнасят в Букурещ или в други румънски градове⁴. През 1855 г. Цв. Радославов отбелязва приход от 63 900 гроша от продажбата на ориз за тяхната фирма⁵. През следващите години въпреки някои трудности по продажбата му, свързани с конкуренцията на ориз от европейските страни и с намалялото търсене, износът продължава.

Важна суровина, която изнасят Цв. Радославов и Д. Икономов за нуждите на кожарските еснафи в Букурещ и други румънски градове, е смрадликата. Тя е необходим продукт за обработка на кожата и износът ѝ носи значителни печалби. Това обстоятелство подбужда съдружниците да се включат в търговията с нея. За големи количества от тази суровина говори Д. Икономов в писмо до брат си Григор от 11 юни 1855 г. Наличната смрад-

³ Пак там.

⁴ Пак там, II В 5568.

⁵ Пак там, II В 5080.

лика от Букурещ пренасят в Гюргево и я продават по 41 – 44 гроша. Успяват да продадат около 15 000 оки⁶.

Във вносната търговия на фирмата през 1855 и 1856 г. е отбелязан само фасул. На 16 ноември 1855 г. Цв. Радославов внася от Букурещ 20 784 оки боб, който е продаден в Свищов от декември до април 1856 г. Тази сделка обаче носи загуба от 3 623 гроша⁷. През есента на 1856 г. Т. Данаилов купува в румънския град Питещ 8516 оки боб, които оставя в мазата на Н. Петров в Александрия⁸.

Търговията в Букурещ и Гюргево има променлив успех за съдружниците. Когато имат печалби, те изпращат пари в Свищов - например на 15 ноември 1855 г. Д. Икономов изпраща на Радославов един възел с пари през Зимнич по Ив. Алтънов на стойност 12 600 гроша (в монети – 500 карбовни, 2 пробити чарксъс, 2 рубета)⁹.

Освен мааза в Букурещ Цв. Радославов и Д. Икономов наемат през есента на 1854 г. и гора в околностите на града. В нея те секат дърва и приготвят дървени въглища. С тази дейност се занимава главно Григор Икономов. Гората явно не носи на съдружниците очакваните приходи, тъй като през юни 1855 г. добрите въглища от други места се продават по 100 гроша до 3 минца (1 минц = 70 гр.), а те продават 6 000 оки по 42 – 43 гроша. Д. Икономов наема в Букурещ една пивница за склад, в който да съхранява получените още 36 коли с въглища¹⁰. През ноември с. г. той констатира, че за техните въглища не получават по-добра цена от 40 – 50 гроша, защото били “стока долна”, но все пак има възможност да се продадат¹¹.

През май 1856 г. цената на дървените въглища спада до 40 – 32 гроша за ока¹². На 10 юни 1856 г. Григор А. Икономов изпраща на Цв. Радославов в Свищов 50 000 оки въглища. Съобщава му, че като се продадат те по-добре от букурещките, други 50 000 оки са готови и иска да му осигури каик за

⁶ Пак там, II В 5976.

⁷ Пак там, II В 5080.

⁸ Пак там, II В 5080.

⁹ Пак там, II В 5580.

¹⁰ Пак там, II В 5975, 5976, 5978.

¹¹ Пак там, II В 5968, 5971, 5080.

¹² Пак там, II В 5981.

превоза¹³. На 12 юни 1856 г. Т. Данаилов пристига в Гюргево и намира 35 коли с въглища, които оценява като “средна хубост”. На 22 юни пише от Браила, че те могат да се продадат по 28 – 26 гроша¹⁴.

Вероятно дървеният материал от тяхната гора не е достатъчен или не е качествен, защото през юли и август Д. Икономов предлага на Радославов да купи чам, за да приготвят от него 40 – 50 хиляди оки въглища до Димитровден и да ги внесат за зимата¹⁵. На 5 декември Д. Икономов информира, че поради лошото време не могат да натоварят въглища нито за Гюргево, нито за Букурещ¹⁶. Трудностите по приготвянето и продажбата на дървените въглища принуждават съдружниците да се откажат от гората.

Важен проблем, който трябва да разрешат Радославов и братя Икономови, е недостигът на собствени парични средства. На 27 юни 1855 г. Д. Икономов пише на брат си, че дългът им към Теодораки Сарафина не е паднал под 2 000 минца¹⁷. На 15 ноември 1855 г. в писмо до Цв. Радославов Икономов констатира, че дълговете им се увеличават и търговията им се извършва с чужди пари. Вероятно Радославов го упреква за недостатъчните печалби, защото Икономов отговаря, че ако той му се вижда недостоен, да отиде сам или да изпрати друг човек на негово място¹⁸.

Недостатъчните приходи от дървени въглища братя Икономови се опитват да компенсират с внос на лико и въжета, които се търсят в Свищов. През декември 1855 г. Гр. Икономов изпраща 3 000 оки лико, които Цв. Радославов получава от Н. Попович от Александрия. След продажбата им в Свищов той отбелязва приход от 856½ гроша¹⁹.

На 5 август 1856 г. Гр. Икономов изпраща на Радославов през Зимнич и Ив. Алтънов 431 връзки лико по 7 008 оки. Моли да ги продаде бързо. Възнамерява след няколко дни да изпрати още 6 или 7 хиляди оки. Ако Ра-

¹³ Пак там, II В 5603.

¹⁴ ЦДА, ф. 253к, оп. 1, а. е. 25, л. 1, 2.

¹⁵ НБКМ – БИА, II В 5605, 5606, 5608, 5618, 5619, 5621.

¹⁶ Пак там, II В 5627, 5632.

¹⁷ Пак там, II В 5977.

¹⁸ Пак там, II В 5580.

¹⁹ Пак там, II В 5080.

дославов е съгласен, той може да намери още 10 – 15 хиляди оки²⁰. На 16 август Д. Икономов съобщава на Цв. Радославов да не продава ликото поевтино от 200 гроша, да остави от тях и в мазата за всеки случай²¹.

От началото на 1856 г. търговският оборот значително се съкращава. Приключването на военните действия в Кримската война (1853–1856) и отпадането на необходимостта от снабдяване на армиите на османските съюзници води до спадане на цените на натрупаните в складовете стоки. За предстоящия мир и отражението му върху търговията пише Д. Икономов в няколко свои писма до Цв. Радославов от Букурещ. На 7 февруари той изказва безпокойство: “От истина че и тука според многото говорене за мир альшверишът като нож сякачи са преряза и никой за нищо не ни пита, прочее на този мир страх ма е да не му излезе гласът друг, толкова ще имаме търпение и последокът ще видим”²². На 20 март информира: “Телеграфически има известие от Париж, че мирът е сключен. Говори се, че не е лъжлив, а истински”²³.

Намаляването на обема на търговията води до спадане на продажните цени на различните стоки и въпреки това няма търсене²⁴. Слабите продажби принуждават Д. Икономов да се откаже от мазата в Букурещ. На 25 юли той предупреждава Цв. Радославов, че ако продължат така, съвсем ще затънат в лихви. Предстои му да изплати няколко полици, за които не знае откъде ще намери пари. На 29 август Икономов информира Радославов, че приближава времето да оставят магазинята в Букурещ. Смятат със зестрата на Григор да си платят дълговете, имат да събират пари и от стока. На 16 септември Икономов допълва, че засега няма да имат магазинята в Букурещ, защото няма полза от нея, а той се старее да направи някоя търговия “на крака”²⁵.

Намаляването на търговския оборот през 1856 г. се отразява върху стабилността на фирмата на Цв. Радославов и Д. Икономов. Те се принуждават да вземат кредит под формата на полици, които теглят на различни тех-

²⁰ Пак там, II В 5616.

²¹ Пак там, II В 5619, 5983.

²² Пак там, II В 5584.

²³ Пак там, II В 5592.

²⁴ Пак там, II В 5585, 5588, 5600.

²⁵ Пак там, II В 5610, 5622, 5983.

ни партньори – търговци и сарафи. Например на 17 февруари Д. Икономов заема от Тепциолу 400 минца, от които възнамерява да изпрати в Свищов, но се налага да извърши няколко неотложни плащания²⁶.

На 13 април Икономов настоява в писмо Цв. Радославов да не взема повече стока, отколкото пари е получил на ръка. Най-голямата му грижа е да се избавят от дълговете, защото те са вредни за тях²⁷. На 24 април отново пише за парични затруднения. Уведомява съдружника си, че на 21 март им е теглена полица за 9 500 гроша от Георги Икономов от Гюргево, които трябва да се платят на Хр. Георгиев, но той не я приел, защото “нямаме надежда от никъде”²⁸.

На 3 юли 1856 г. Д. Икономов информира Радославов, че едва успял да изкара 500 минца, от които 300 дал на Тепциолу, 100 на Хр. Георгиев и 100 дал на Григор назаем за кирията на въглищата. Поради това не може да изпрати исканите от Радославов 200 минца. Той установява някои различия в сметките им и го пита защо изчислява вземанията им в минцове, след като те ги изчисляват във влашки грошове. Така сметките не излизат и „пак ние сме виновни”²⁹. На 17 юли Д. Икономов получава от П. Константинов 922 гроша в минцове, 1 полимперал и 2 цванца. Тези пари той изпраща на Цв. Радославов с молба „да се регулира и да не каже после, че сметката му не излиза”³⁰.

В края на юли Д. Икономов и Ал. Шишманов уреждат сметките помежду си за една полица за 20 000 гроша³¹. На 15 септември 1856 г. Икономов успява да изплати и дълга им към Теодораки Сарафина³². С това съдружието успява да се стабилизира до известна степен.

През 1857–1858 г. фирмата на Цв. Радославов според партидният тефтер за този период внася различни видове желязо за Габрово (Стоян Христов, Никола Дянков, Колю Рачов, Станчо Милков) и Трявна (Никола Рай-

²⁶ Пак там, II В 5586.

²⁷ Пак там, II В 5598.

²⁸ Пак там, II В 5600.

²⁹ Пак там, II В 5605.

³⁰ Пак там, II В 5608.

³¹ Пак там, II В 5612, 5620, 5623.

³² Пак там, II В 5983.

нов). Стойността на отделните доставки варира от 1 400 до 62 480 гроша. Сметките в повечето случаи са изравнени, рядко остават суми за доизплащане от страна на поръчителите към Цв. Радославов³³.

Най-доходна от вносната търговия през този период се оказва търговията с каменна и морска сол. За 1857 г. Цв. Радославов отчита печалба от сол в размер на 50 796 гроша, а за 1858 г. – 53 980 гроша³⁴.

Значителен обем регистрира и търговията на Цв. Радославов с кожи. Той внася тази суровина за нуждите на различни лица и табашки (кожарски) еснафи. Общата сума на доставките за 1857 г. е 39 635½ гр. От тях Радославов получава в брой 32 003 ½ гр. и остават със запис 7 632 гр.³⁵

На габровския табашки еснаф Цв. Радославов доставя 300 волски кожи по 480 гр. за чифт, сметката е изравнена на 46 274 гроша³⁶.

Значителни количества кожи Радославов продава през 1858 г. на Христо Станчов и Минко Георгиев от Севлиево, на Марко Стоянов табак, Ганю Иванов и Иван Денков, Станчо Милков, Колю Дончов, Влатко Петков табак, х. Пенчо х. Цачов от Габрово и др. Една част от стоката е платена в брой, а друга – с полици³⁷.

Цв. Радославов доставя на свищовския папукчийски еснаф на 28 август 1858 г. 16 тури гъон на обща стойност 11 600 гроша. Заплащането е извършено с полици, като падежът е 31 и 61 дни³⁸.

В партидният тефтер е отбелязана изравнена сметка за внос на 600 кожи, закупени от В. Рашеев в Одеса през 1857 г. на стойност 16 929 гр. и за 1858 г. – за 4 740,55 рубли³⁹. В. Рашеев ги изпраща на Цв. Радославов чрез Евл. Георгиев⁴⁰. През юли 1858 г. Хр. Тъпчилещов изпраща на Радославов тескере (удостоверение) за 6 000 внесени кожи от Цариград. Плащането е в брой – 18 000 гроша с лири по 126 гроша, трансформирано после в лири по 143 гроша. Радославов заплаща 144 лири по 143 гроша, равняващи се на

³³ Пак там, II В 6422, л. 27, 72, 89, 105, 117, 127, 131.

³⁴ Пак там, II В 6422, л. 57.

³⁵ Пак там, II В 6422, л. 50.

³⁶ Пак там, II В 6422, л. 64.

³⁷ Пак там, II В 6422, л. 115, 116, 127, 129, 132.

³⁸ Пак там, II В 6422, л. 128.

³⁹ Пак там, II В 6422, л. 65.

⁴⁰ Пак там, II В 6422, л. 84.

20 590 гр.⁴¹ По този начин той губи 2 590 гроша от промяната в стойността на турската лира.

Вероятно Цв. Радославов отново изпитва парични затруднения, защото през 1857 г. той тегли 7 полица на Хр. П. Тъпчилещов на обща стойност 105 400 гроша. Повечето от тях са за сметка на свищовската митница и със срок на погасяване 11 дни. Само една полица е със срок от 15 дни⁴². Наред с това той полага усилия да събере своите вземания – например на 27 август получава от Ив. Пенев чрез Евл. Георгиев един възел от златни монети на стойност 25 658 гроша⁴³, а на 18 октомври 1857 г. Евл. Георгиев от Галац уведомява брат си Христо в Букурещ, че му е събрал 2880 влашки гроша от Цв. Радославов⁴⁴.

Финансовата нестабилност в Османската империя след Кримската война води до силни колебания в курса на валутите. Това обстоятелство принуждава Цв. Радославов да следи ежедневно промените. От кореспонденцията му с Хр. П. Тъпчилещов се вижда, че на 27 юли 1858 г. 1 турска лира се равнява на 161½ гр., на 9 август е 153 гр., на 12 ноември – 135½ гр., а на 22 декември – 122 гроша. По тези стойности Радославов оценява задълженията си към Тъпчилещов (54 377¾ гр. през юли и по главна сметка между двамата от 122 682 гр. през август) и вноските си по тях. Моли го да го предпази от монетните разлики, като му тегли полица от 500 минца за Букурещ на заповедта на Ив. х. Лилев, “понеже живота ми се държи от господство ви и с една хуртя (дума) се наричам ваш чирак!”⁴⁵.

На 26 август 1858 г. Цв. Радославов заверява сметката на Тъпчилещов за внесените от него 16 000 гроша на Ив. х. Лилев с 37 252½ гроша. Радославов внася и на Хр. Георгиев 300 минца за теглителницата на Тъпчилещов от 16 000 гроша и обещава да внесе и остатъка. Той отива в Габрово да събере парите, които му дължат, но и там трудно се намират пари. Той моли Тъпчилещов да му изпрати 2000 гроша “бакър пари” (медни), да има и по 10, по 5, по 20 и по 40 пари „за дреболии” и да направят някой „сарафлък”,

⁴¹ Пак там, II В 6422, л. 104.

⁴² Пак там, II А 22075, 22076, 22077, 22078, 22079, 22080, 22081, 22082.

⁴³ Пак там, II В 5651, 5652.

⁴⁴ Пак там, ф. 7, а. е. 12, л. 224.

⁴⁵ Пак там, I А 4797, 4798.

от който и двамата да спечелят⁴⁶. Тази сделка обаче не се осъществява поради невъзможността да се изнесат медни пари от столицата.

На 24 септември 1858 г. Ст. Арнаудов внася от Габрово на Хр. Тъпчилещов 12 431 гроша за сметка на Цв. Радославов, на 12 ноември Радославов изплаща 15 450 гроша, а на 22 декември отново Ст. Арнаудов изпраща в Цариград един възел от различни монети на стойност 12 000 гроша за сметка на Радославов⁴⁷. С тези пари се погасява част от задължението на Цв. Радославов към Тъпчилещов⁴⁸.

От търговската кореспонденция на Цв. Радославов се вижда, че 1859 г. е особено трудна не само за него, а и за всичките му партньори. Стопанската криза в Османската империя и в европейските страни се задълбочава. Тя е отразена и на страниците на „Цариградски вестник“ [Paskaleva, V. 2012: 384]. Турската лира е много нестабилна, търговците трудно намират кредит и обемът на стокообмена се свива значително. В свое писмо до Хр. Тъпчилещов от 2 март 1859 г. Радославов го моли да му намери някаква работа. “Тая година паницата ми пресъхна и надеждата, че не виждам от да ми покажиш от нейде едно парче хляб както ва молих временно или някоя комисиона, или в някой росомат да ма вместиш, надявам се, че не ще ма забравиш и подаржиш тази година, защото работите хич не вървят на добре и дано бог ги обърне за малко време на добре, защото парите съвсем липсваха и никаква работа не става”. Моли го да провери ако се продава гюмрукът на виното, да го откупи за Свищов, Никопол, Плевен и Ловеч, защото очаква тази година добра печалба от него⁴⁹. С тези свои намерения Радославов се опитва да излезе от тежкото положение и да стабилизира фирмата.

Тъпчилещов кредитира Цв. Радославов и му помага да изплати няколко полици, които той не е в състояние да осребри. Така задълженията му към Тъпчилещов достигат до 30 471 гроша⁵⁰.

Основният проблем при отпускането на кредит чрез полици е размерът на лихвения (сконтовия) процент. В Османската империя той е по-висок, от-

⁴⁶ Пак там, I А 4799, 4800, 4801.

⁴⁷ Пак там, I А 4802, 4803, 4804, 4805.

⁴⁸ Пак там, II В 5096.

⁴⁹ Пак там, II А 4808.

⁵⁰ Пак там, II В 5105, 5121, 5145, 5189, 5201, 5217, 5228, 5695; II А 4807, 4810, 4811.

колкото в европейските страни, и е различен в отделните райони на империята. Влиянието на Кримската война и придружаващата я „сребърна болест” (т.е. недостиг на пълноценни парични знаци) налагат своя отпечатък върху височината на лихвения процент. Това състояние на кредита и на сконтовия процент се съпровожда с много и непрестанни фалити през 1859 г. [Cohen, D. 1975: 66–67].

Трудности в търговията си изпитват дори Евл. и Хр. Георгиеви. „В Букурещ особено е много зло – пише Евл. Георгиев – и да пази господ секиго. Тази година, ако опазим своето си, щем бъдем много честити” [Cohen, D. 1975: 67].

Други големи кредитори на Цв. Радославов са Ст. и Хр. Арнаудови от Габрово с клон на фирмата в Цариград. Като габровец по рождение, Цв. Радославов търси помощ от свои близки и познати. От Арнаудови той получава пари, с които посреща най-големите искания на кредиторите си [Shkodreva, M.-T. 1993: 171]. На 12 януари Хр. Арнаудов изпраща от Цариград сметка на Цв. Радославов, според която общият му дълг към тяхната търговска къща е 62300 гроша⁵¹. През 1859 г. не вървят добре търговските дела и на цариградския клон на „Ст. Арнаудов и син”. Хр. Арнаудов във всичките си писма до Радославов описва лошото положение на търговията в Цариград⁵². На 9 февруари 1859 г. пише: „пиацата е станала за оплакване от разните банкрутства. Един сарафин банкрутирал и завлякъл с 1 милион гроша българите”⁵³; на 16 февруари: “От ден на ден в пиацата неверието се умножава и всеки ден банкрутства на сарафите. За сега 100 гроша назаем не се намират. Камбиата не се продават...Букурещ вече нищо не чини, а Виената никаква не я бива: един банкир се готви за банкрут и ако го извърши, много хорица ще разплаче”⁵⁴; на 20 февруари: “алъш-вериш няма, и пари, и метал липсват съвсем”⁵⁵. Поради това той настоява Радославов да внася редовно пари за дълга си. Въпреки отправяните към него упреци за забавянето на вноските и за теглене на нови полици, без да се допита до тях, тонът на

⁵¹ Пак там, II В 5115.

⁵² Пак там, II В 5106.

⁵³ Пак там, II В 5132.

⁵⁴ Пак там, II В 5139.

⁵⁵ Пак там, II В 5142.

писмата е приятелски. Арнаудови изразяват готовност да му помагат и в бъдеще, след като се оправят техните дела⁵⁶. На 30 май дългът на Цв. Радославов към тях леко спада на 57 351 гроша в турски лири по 146 гроша. Тогава турската лира е 155 ¼ гроша, книжните лири – 78–76½ гроша, а минцът – 80¾–81 гроша⁵⁷.

Част от паричните си задължения Цв. Радославов урежда с помощта на Хр. Георгиев от Букурещ. За да може да изплати теглените му полици, в началото на 1859 г. изпраща 7 чувала с восък, около 350 оки, които Георгиев продава по 16¾ гроша с 2 месеца почек (на изплащане), и още 7 чувала, около 600 оки по 16 гроша, които ще бъдат платени на 15 март. Хр. Георгиев оценява купувачите като най-добрите и се надява да платят почтено. За кожите купувач няма, а и да има, ще е на вересия, а в тези дни той не смее и на най-добрия купувач да даде на вересия⁵⁸.

На 16 април 1859 г. Хр. Георгиев от Букурещ моли Цв. Радославов да му изпрати поне 250 минца, защото се намира в голямо притеснение⁵⁹.

Известна търговска къща, с която Цв. Радославов активно работи, е на Н. Минчоолу с център Търново и клонове „Н. Минчоолу и Евст. Селвели“ във Виена и „Н. Минчоолу и Маринов“ в Цариград. На 9 февруари 1859 г. „Н. Минчоолу и Маринов“ от Цариград уведомяват Цв. Радославов, че клонът им във Виена му е теглил полица от 37 000 гроша в бешлици, която трябва да се плати в Цариград на 12/23 март. Стават много фалити и това теглене не им е изгодно⁶⁰. Имат нужда от цялата сума и молят да им я изпрати в груп. Тегленето на пари носи много загуби поради икономическото и политическото положение⁶¹.

На 16 март 1859 г. „Н. Минчоолу и Маринов“ от Цариград уведомяват Цв. Радославов, че са платили виенската полица за 37 000 гроша и са задължили сметката му. Явно той е затруднен и моли да изчакаят с изпращането на парите, но сега и тяхното положение е тежко. Не се намират пари и с

⁵⁶ Пак там, II В 5229, 5252.

⁵⁷ Пак там, II В 5694.

⁵⁸ Пак там, II В 5056.

⁵⁹ Пак там, II В 6000.

⁶⁰ Пак там, II В 5133.

⁶¹ Пак там, II В 5143.

2½ % лихва⁶². Те се принуждават на 22 март да му теглят полица от 100 турски лири (оценени на 12 600 гроша) с 15 дни срок на заповед на Пашанко Енчев в Свищов⁶³. Цв. Радославов изплаща тази полица, но няма възможност да върне останалата част от дълга си и предлага да му изтеглят още една полица, а той ще има грижата да им внесе парите в Цариград. През май с. г. „Н. Минчоолу и Маринов“ изразяват разочарование, че той им бави парите, тъй като изобщо не са очаквали това от него. „Обстоятелствата г-не са лошава, търговците в Цариград се бесят за пари, затуй казваме ви днес защо без друго трябва, щом като приемните настоящето ни, и да испроводите дългът си, ако ли не го испроводите (ние ще чакаме 15 – 20 дена от днес) ще ви теглим полица с 3 деня виста, бъдете известени. Монедите зле вървят, лирата турска ту на 145 гроша слиза, ту на 150 и 152 ся качи ..., с една реч твърде зле отива пиацата ни”⁶⁴. Въпреки затрудненото си положение те съветват Радославов да им внесе парите с груп или да намери полица в Свищов, тъй като в Цариград всеки искал да даде 98 лири, а да получи в Свищов 100 лири, което би му донесло загуба⁶⁵.

На 29 юни „Минчоолу и Маринов“ теглят на Цв. Радославов една полица от 100 турски лири със 7 дни срок и заповед до П. Е. Попович. Молят го да я приеме и на падежа да я заплати, както и да им върне остатъка от дълга си – около 7–8 хиляди гроша⁶⁶.

Цв. Радославов внася пари с групове до Виена и на 27 юли 1859 г. „Н. Минчолу и Е. Селвели”го уведомяват, че им дължи още 1800 гроша, които да предаде на техен човек, който ще мине през Свищов. Изпращат на негово име 6 сандъка със стока, които Радославов да препрати на П. Раданович в Търново⁶⁷.

Цв. Радославов натрупва големи задължения и към българския търговец от Букурещ Йоан Д. х. Бакалоглу. На 1 март 1859 г. той моли Цв. Радославов да му изпрати парите за остатъка от полицата за 14 100 гроша и па-

⁶² Пак там, II В 5180.

⁶³ Пак там, II В 5182,5187,5194.

⁶⁴ Пак там, II В 5236.

⁶⁵ Пак там, II В 5716.

⁶⁶ Пак там, II В 5720.

⁶⁷ Пак там, II В 6013.

рите за друга полица от 14 050 гроша, която трябва да се плати на 5 март. Борсата е в тежко състояние, всеки ден има фалити, затова не може да се намерят пари и с 2½ % лихва⁶⁸.

Паричните взаимоотношения с Й. Бакалоглу се уреждат чрез виенската фирма „Кушович и Куцомано“, които през 50-те години на XIX в. внасят различни стоки чрез Цв. Радославов. Те също в няколко писма настояват да им върне дълга си. На 10 юли 1859 г. му напомнят, че им дължи още 2794,33 фиорина⁶⁹.

През 1859 г. Цв. Радославов урежда парични взаимоотношения и с редица други търговци – П. Попович и Д. Костович от Зимнич⁷⁰, Стефан Русович от Букурещ⁷¹, Хр. Иванов от Габрово⁷².

Изпадайки във все по-големи затруднения, Радославов е принуден да обяви фалит през юли 1859 г. Данни за фалита му са отразени в неговата касова книга за 1859 – 1860 г. Съотношението между внесените и изнесените пари в касата му е неблагоприятно през първата половина на 1859 г. През юли в касата му има недостиг от 79 114:14 гроша. Цв. Радославов отбелязва: „До тука ми е падането“⁷³.

Според Търговският закон на Османската империя той е принуден да прекрати работата си и да даде всичките си стоки и търговски книжа в пруското консулство, което е негов протектор. Консулството назначава Гаврил х. Денков за куратор по търговските му дела. Дават срок от 6 седмици на Радославов, за да се споразумее с кредиторите си. Ако след изтичането на този срок той не постигне споразумение с тях, консулството има право да проведе конкурс за неговата маза⁷⁴.

Фалитът на Цв. Радославов се приема негативно в Свищов. За него споменава Димитър Кръстевич в писмо до Ангел Канович от Браила на 22 юли 1859 г.: „Ами ни от тука какви действия на нашата пиаса да ви съобщим? Като сичките спят, па търговията умряла. Трябва да сте ся научили за падновението на Шишманоглу и на Цвятка Радославов. Срамотни работи! и

⁶⁸ Пак там, II В 5155, 5166.

⁶⁹ Пак там, II В 5128, 5131, 5135, 5151, 5208, 5212, 5216, 5224, 5235, 5240, 5246, 6005.

⁷⁰ Пак там, II В 5137, 5138, 5191, 5220, 5233, 5248.

⁷¹ Пак там, II В 5679.

⁷² Пак там, II В 5200.

⁷³ ЦДА, ф. 253к, оп. 1, а. е. 103.

⁷⁴ НБКМ – БИА, II А 4815.

не стига, че тези направиха на себе си срам, но даже и на сищовлиите, щото ще ги е срам вече да ся именуваат сищовлии, и от сега нататък по-добре би предпочели да ся именуваат орешенци⁷⁵, нежели сищовци. Но що думаме? Речените михлази не са от Сищов, един от тях е видинлия, а другий габровец. А сищовците всякога са били почтенни, както и занаятци са надяваме⁷⁶.

Мнението на Д. Кръстевич може да означава, че фалитът на Цв. Радославов се дължи на негова непочтеност или други отрицателни лични качества. Би могло обаче да се допусне, че става дума и за конкуренция между тях, въпреки че на 1 април 1858 г. Радославов получава официално съобщение за откриване на търговската къща на братя Димитър и Петър А. Кръстевич заедно с предложение за бъдеща взаимноизгодна работа⁷⁷. Освен това Радославов ги препоръчва и на своите партньори „Ст. Арнаутов и син“⁷⁸.

Причините за този фалит се изясняват по време на водените от август до октомври 1859 г. сложни преговори между Цв. Радославов и неговите кредитори. В тези преговори Ат. Н. Каракашев е представител на Хр. Тъпчилещов, Д. х. Н. Лилов от Русе е пълномощник на „Н. Минчоолу и Маринов“ от Цариград, Д. Начович – на Кушович, а Хр. Арнаутов сам отива в Свищов. Цв. Радославов предлага да изплати 25% от дълговете към кредиторите си. Склонен е само на Хр. Тъпчилещов да плати 40 или 45%, най-много 50% след две години. Това се дължи на благодарността му към него, „защото помни и не ще забрави благоденствията му през разни времена“. Каракашев пише на Тъпчилещов, че не вярва у Радославов да се намират готови пари, „защото той не е като Шишманоолу, но всякога гледал да внесе и посрещне, както и особено от много е забелязан“⁷⁹. Освен това той не разполага с имоти, има само една къща, която е на името на жена му⁸⁰ (къщата е наследство на Кириакица Радославова от баща ѝ).

През втората половина на август кредиторите на Цв. Радославов прегледат тефтерите му. Според Ат. Каракашев те са нередовни и е трудно да

⁷⁵ Село Ореш е съседно на Свищов.

⁷⁶ НБКМ – БИА, II В 5063.

⁷⁷ Пак там, II В 5660.

⁷⁸ Пак там, II В 5215.

⁷⁹ Пак там, II А 2136

⁸⁰ Пак там, II А 2139.

се извлекат никакви сведения от тях. Констатира, че все пак 20 до 25% от дълговете му могат да се съберат. След като преглеждат виенските, букурещките, цариградските и одеските му сметки, установяват, че е платил около 120 000 гроша лихви и разлики⁸¹. Тази сума, съпоставена с недостига от около 80 000 гроша в касата му, е показателна за основния фактор за фалита. Самият Радославов пише на Хр. Тъпчилещов, че от своите длъжници няма да може да си върне парите, затова го моли за съдействие, за да се споразумее с кредиторите си. В противен случай, ако се проведе търг за мазата му, те няма да могат да си получат и 10% от дълга му към тях⁸². Кушович, представян от Д. Начович, и Арнаудов предлагат Радославов да плати 40%, а Радославов настоява за 35%. Каракашев пише на Тъпчилещов, че ако Радославов плати на другите по 40%, ще се опита да го склони на него да плати 50%⁸³. На 26 август уточнява, че Кушович и Арнаудов се съгласяват да им се платят 35% след две години⁸⁴. На 27 септември му съобщава допълнително, че Цв. Радославов на никого, освен на него, не е обещал да плати 50%⁸⁵.

На 5 септември 1859 г. самият Цв. Радославов пише на Хр. Тъпчилещов, че се е спогодил с кредиторите си да им плати в разстояние на две години 35% от дълга си. Остава само той (Тъпчилещов) и още един приятел, за които Радославов е помолил консулството за отсрочка от още 3 седмици, за да може и с тях да се разбере. „Впрочем покорно ва моля смилете се за мое-то невинно осиромашаване, бъдете ми помощ за да расправите сос мене както и пр. кредитори мои подписаха се с 35%. Наистина че ва озорарявам, обаче що да правя, моята зла чест и днешните обстоятелства ма внесоха в такъв път за когото аз без да са усетя влязох.” Моли го да се съгласи на споразумение, както и другите кредитори, и обещава да не му остане длъжен, като се хване пак на работа⁸⁶.

Между Радославов и Тъпчилещов възниква противоречие по въпроса за начина на изплащането на дълга – Радославов не е съгласен да плати в кайме (книжни банкноти или запис) според искането на Тъпчилещов, а как-

⁸¹ Пак там, II А 4815.

⁸² Пак там, II А 4815.

⁸³ Пак там, II А 2138, 2139.

⁸⁴ Пак там, II А 2140.

⁸⁵ Пак там, II А 2142.

⁸⁶ Пак там, II А 4816.

то на другите кредитори, т. е. ако дългът е направен в монети, и те в монети да го оценят⁸⁷. Поради това преговорите продължават до края на годината.

На 3 октомври 1859 г. Д. х. Н. Лилов от Русе, определен за пълномощника на Н. Минчолу и Маринов от Цариград, и на Н. Минчолу и Ев. Селвели от Виена, като отчита техните интереси, се съгласява да вземе за цариградската къща 50%, а за виенската – 60% от дължимите суми, като Радославов му даде здраво поръчителство за 2 години⁸⁸.

На 18 октомври 1859 г. Ат. Каракашев уведомява Хр. Тъпчилещов, че Цв. Радославов е представил сигурни кефили (гаранти), които подписали в присъствието на един представител на консулството. Тези подписки остават за съхранение при Мехмед х. Сюлейманоглу, докато настъпят падежите и бъдат изплатени парите⁸⁹. Така Радославов получава право да възстанови търговията си.

На 30 октомври 1859 г. Костаки Николау дава запис на Цв. Радославов, че е получил от него 12 000 гроша за съхранение за 2 години, докато той си плати дълга за поетото поръчителство. След това той се задължава да му върне или записа, или парите. Освен това Николау поема ангажимент на всеки 6 месеца да начислява лихва върху посочената сума и да я предоставя на Радославов⁹⁰.

През ноември 1859 г. Ат. Каракашев и Цв. Радославов уточняват размера на задължението му към Хр. Тъпчилещов. И по този въпрос възниква разногласие, защото според Каракашев той е 43 000 гроша, а Радославов настоява за 30 431 гроша⁹¹. В крайна сметка на 14 декември Ат. Каракашев уведомява Тъпчилещов, че постигнал съгласие с Радославов той да плати 52% от дълга си върху 43 000 гроша. Първата полица ще бъде в лири, а останалите две – в книжни банкноти⁹².

Изложените факти дават основание да се направи извода, че фалитът на Цв. Радославов през лятото на 1859 г. не е умишлен. Той е следствие от обективни и субективни фактори и неблагоприятно стечение на обстоя-

⁸⁷ Пак там, II А 2143, 2144.

⁸⁸ Пак там, II В 6019.

⁸⁹ Пак там, II А 2145.

⁹⁰ Пак там, II В 6020.

⁹¹ Пак там, II А 2152.

⁹² Пак там, II А 2155.

телствата. Обективните фактори трябва да търсим в икономическата криза, големия спад в търговията и невъзможност да се съберат задълженията от изпаднали в затруднение партньори, недостига на парични средства, нестабилността на турската лира и ежедневно променящия се курс спрямо основните европейски валути. В тези трудни условия Радославов и неговите съдружници допускат грешки като прекомерното задлъжняване на фирмата, нередовно водене на търговската документация, вероятно предприемане и на рискови сделки в опит да се излезе от трудното положение.

След претърпението от Цв. Радославов фалит през лятото на 1859 г. и постигнатото споразумение с неговите кредитори, от октомври с. г. той възстановява търговската си дейност. Фирмата се реструктурира, като в нея се привлича богатия свищовски чифликчия Мехмед хаджи Алишоглу. Официално фирмата вече носи неговото име, но фактически ръководител и организатор на нейната дейност остава Цвятко Радославов.

REFERENCES

Arnaudov, Hristo. 1871. *Пълно събрание на Държавните Закони, Устави, Наставления и Високи заповеди на Османската империя.* [Palno Sabranie na Darzhavnite Zakoni, Ustavi, Nastavlenia i Visoki Zapovedi na Osmanskata imperia]. V. I, Tsarigrad. (in Bulgarian)

Atanasova, Svetla. 2014. *Търновските търговски дружества през Възраждането. Модели за стопанско развитие.* [Tarnovskite targovski druzhestva pres Vasrazhdaneto]. Veliko Tarnovo: Izd. "Faber". (in Bulgarian)

Cohen, David. 1975. *Банкерската дейност на къщата „Евлоги и Христо Георгиеви” в българските земи до Освобождението.* [Bankerskata deinost na kashtata "Evlogi i Hristo Georgievi" do Osvobozhdenieto.]. *Исторически преглед*, 6/1975, 63–74. (in Bulgarian)

Danailova, Luksa G. 1944. *Материали за правна и стопанска история на град Свищов.* [Materiali za pravna i stopanska istoria na grad Svishtov]. *Годишник на Висшето търговско училище – Свищов*. VI/1941–1942, 7–72. (in Bulgarian)

Nikolova, Yulia. 2006. *Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности–събития–факти.* [Dostoino est. Svishtov prez devetnadesetia vek i parvoto desetiletie na XX vek. Lichnosti–

sabitia–fakti]. Sofia: Izd. “Ivrai”. (in Bulgarian)

Paskaleva, Virdjinia. 2012. *Страници от битието на българите през първите години след Кримската война.* [Stranici ot bitieto na balgarite prez parvite godini sled Krimskata voina]. – Balgarskoto vazrozhdensko obshtestvo. Problemi, borbi i postizhenia. Sbornik v chest na dots. d-r Ogniana Mazhdrakova-Chavdarova. Sofia: Izd. na BAN, 383–389. (in Bulgarian)

Roussev, Ivan. 2015. *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори.* [Targovskata modernist na Balgarskoto vazrazhdane kato kultura i praktika. Izsledvane i izvori.]. Veliko Tarnovo: Izd. “Rovita”. (in Bulgarian)

Shkodreva, Maria-Toska. *Габровската търговска къща Станчо Арnaudov и син и връзките им със Свищов през 50-те–60-те години на XIX век.* [Gabrovskata targovska kashta Stancho Arnaudov i sin i vrazkite im sas Svishtov prez 50-te–60-te godini na XIX vek.]. *Годишник на музеите от Северна България.* XIX/1993, 165–176. (in Bulgarian)

Slavev, Slavcho, Vasil Monev, Rashko Ivanov, Miroslav Minev, Ivan Ignatov, Milka Ruseva, Hristo Marinov and Yanko Apostolov. 1980. *Свищов в миналото и днес.* [Svishtov v minaloto i dnes]. Sofia: Izd. na Otechestvenia front. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Mariana Drumeva – Assistant Professor

“D.A. Tsenov” Academy of Economics, Svishtov

3, Aleksandar Stambolijski Str.

5250 Svishtov, Tel.: (+ 359) 898 621631

E-mail: mariana_drumeva@abv.bg